
УДК 821.112.2.09-31
821.111(94).09-31
82.0:316.344.7]:613.83-053.6

Јелена Вељковић Мекић

Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Пирот

КЊИЖЕВНИ ДИСКУРС У СЛУЖБИ КРИТИКЕ ДРУШТВЕНИХ ИНСТИТУЦИЈА И ИДЕОЛОШКИХ СИСТЕМА: МИ ДЕЦА СА СТАНИЦЕ ЗОО И ПОВРАТАК НА ПРАВИ ПУТ: ДНЕВНИК ЈЕДНЕ НАРКОМАНКЕ

Сажетак: Романи *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут: дневник једне наркоманке* имају исту тематику: развојни пут девојчице у наркомана. На том путу јунакиње оба романа долазе у сукоб са свим друштвеним институцијама, системима и нормама, па осуђене и одбачене од истих доживљавају пораз, са мало вере у бољу будућност. Изопштене из друштва, притиснуте тескобом због изолованости и неприпадности, оне се боре са лицемерним ауторитетима полиције и судства, настраним муштеријама, и свакојаким опасностима које су свакодневна појава на улицама велеграда. Трагизам људске егзистенције настаје, по Лукачу, због немогућности прихватања било каквог вида друштвеног живота. Са позиција маргинализованих индивидуа и група, посебним видом морално-вредносног језика, књижевни дискурс ће послужити за критику друштвених институција и владајућих идеолошких система. Књижевност се у случајевима и једног и другог романа јавља као могућност за делимично разрешење проблема. Суштина се огледа у поруци која ће бити пренета даље, у апелативном и поучном књижевном дискурсу, у *engagement*-у који се може схватити као превентивна мера, али и у хуманистичком дискурсу који као продукт лепих уметности представља супротност суровим реалним околностима.

Кључне речи: *Ми деца са станице Зоо*, *Повратак на прави пут: дневник једне наркоманке*, маргинализована индивидуа, наркоманија, социјалне институције, идеолошки системи, критика, ангажована литература, хуманистички дискурс

1. Увод

Према мишљењу Жан-Пол Сартра, проза је по својој природи, за разлику од поезије, ангажована и утилитарна (Сартр, 1981). Увек се пише са одређеним циљем, да би се нешто саопштило, именовало, обелоданило, а тиме и изазвало одређену реакцију. При томер је немогуће остати непристрасан јер писање за собом повлачи и одређену жељу за променом. Писац је одабрао да открива свет и човека, а тиме и да то своје сазнање предочи другим људима, како би они, према том новом сазнању, стекли осећај пуне одговорности. Све што је написано у делу је важно, па чак и оно што није речено, што је прећутано, а да се наслутити, јер се и тиме изражава одређен став писца. Дело није заокружено по завршетку писања, већ тек у процесу читања, и то, могли

бисмо додати, уколико произведе одређени утисак. Сартр указује на то да писац и читалац заједно стварају свет и да заједно сносе одговорност за њега. У томе је садржан сав смисао ангажоване књижевности. Управо на одређени утисак и на одређену читаочеvu активност рачунају писци романа *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут*. С друге стране, анализа дискурса¹ схвата се као вишезначна дисциплина која поред основног изучавања језика и текста подразумева и изучавања која се тичу људске комуникације и осталих области човековог друштвеног живота, те се њен крајњи исход често читава у друштвеној критици и захтеву за одређеним променама у постојећим друштвеним системима. Циљ овог рада је да утврди на који начин су аутори поменутих романа проблем наркоманије структурирали у својим текстовима, односно како су својом дескрипцијом и употребом морално-вредносног језика учинили да се њихови романи читају у кључу друштвене критике и критике владајућих идеолошких система.

2. Књижевни дискурс као *engagement*²

У оба романа уочљива је тенденциозност и дидактика, које се, донекле с правом, у савременој критици и естетици негативно вреднују. Ипак, не би требало у потпуности одбацити *лепоту* поруке коју ови романи садрже, с обзиром на то да она није сведена нити на поучне расправе нити на нестварне личности пуне врлина. Тамо где је књижевност поучна, пише Хартман у својој *Естетици*, не мора бити речи о педагошкој тенденцији, а „тамо где нема никакве тенденције најпре се постиже дејство ове врсте“ (Хартман, 1979: 73). Оба романа писана су у форми личне исповести: *Ми деца са станице Зоо*, у знаку својеврсне аутобиографије, роман *Повратак на прави пут* у виду дневника. Ишчитавајући странице романа пред собом видимо готово огољене истине о пропадању и одбацивању деце којима је помоћ неправедно ускраћена. Никаква ту порука нити лекција није дата експлицитно, већ се назире у склопу целокупног живота једне, односно друге јунакиње.

Могло би се рећи да романи *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут* имају исту тему: развојни пут девојчице у наркомана. На том путу јунакиње оба романа долазе у сукоб са свим друштвеним институцијама, владајућим системима и нормама, па осуђене од истих доживљавају пораз са мало вере у бољу будућност. Трагизам људске егзистенције настаје, по Лукачу, због немогућности прихватања било каквог вида друштвеног живота. Управо

¹ Анализа идеолошког дискурса сложена је дисциплина која подразумева пажљиво проматрање свих нивоа текста и контекста, али и ширу друштвену позадину и интеракцију (Van Dijk, 2006).

² Сартр појам *engagement* употребљава у потпуно различитим контекстима. Две крајности представљале би, с једне стране, употреба овог појма у смислу субјективног *engagement*-а, који се готово поистовећује са индивидуалним пројектом, и, с друге стране, употреба овог појма у сфери објективног, где би био усмерен на друштвени и политички план. Без обзира на то које тумачење *engagement*-а имамо у виду морална постулација представља константу.

се на овом проблему темеље личне трагедије Симон и Кристијане Ф. и ми не можемо да, као читаоци и савезници аутора, останемо равнодушни. Како примећује Душан Пирјевец: „кроз идентификацију уметничко дело постиже, социјално-морални ефекат, претвара се у историјско-социјалну акцију, постаје део глобалног и тоталног подухвата који смера на целокупност постојећег и тако функционира као реална социјално-историјска моћ“ (Пирјевец, 1971: 409). Пирјевец указује и на везу између катарзе у Аристотеловом смислу и социјално-моралног деловања уметности, што би се могло довести у везу са Сартровим схватањем књижевности. Свесни онога што се предочава у романима, ми смо позвани да се, пошто се идентификујемо, а затим и понишtimo идентификацију, укључимо у решавање проблема и деламо.

Заједничка особеност романа *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут* била би та што осуда морала и општеприхваћених друштвених норми долази од морално осакаћене деце, изопштене из целокупног друштвеног живота. А. Макинтајер се пита где проналазимо критеријуме моралности. Његов одговор је: „У установљеној друштвеној пракси добро уређене заједнице“ (Макинтајер, 2000: 231). Он подсећа на Хегелово становиште које се тиче тога да се морални живот може водити само унутар извесног вида заједнице, али и на оно које указује на неадекватност било ког датог друштвеног и појмовног поретка. „Са становишта изолованог појединца, избор између вредности је отворен; али, за појединца интегрисаног у своје друштво, он то није. Виђене унутар таквог друштва, појединцу се извесне вредности намећу као ауторитативне; виђене споља, јављају се као ствар произвољног избора.“ (Макинтајер, 2000: 231). Симон, Кристијана, као и сва остала незбринута деца из ових романа су аутсајдери, отпадници, па се поставља питање колико су они позвани да дају критику највиших друштвених вредности и институција. Чини се да управо они са своје граничне позиције имају право да проговоре и наруше максимум владајућег система која гласи: „Систем је добар, потребно је само повиновати му се“, заступајући супротну, Адорнову тезу: „Хармонија непомирљивог иде у корист даљем постојању лошег тоталитета.“ (Адорно, 2002: 219).

Даље се намеће питање колико је индивидуа или мања група подређених и одбачених у стању да своју осуду начини валидном и делотворном. Макинтајер у својој *Краткој историји етике* напомиње како је Маркс веровао да у сукобу између друштвених класа позивање на моралне судове не само што је бесмислено већ је дословно варљиво, с обзиром на то да су захтеви упућени онима који су за експлоатацију одговорни. Маркс је говорио о овом проблему позивајући се на односе између радничке класе и буржоазије, али су његови ставови примењиви у свим супротстављеним односима потчињених и надређених, доминантних и маргинализованих друштвених групација, као у односима условљеним полним и родним разликама. У теорији овакви односи не би требали да постоје у демократском друштву, у „владавини народа“, али реално они постоје у свакој државној институцији, у сваком хијерархијском систему. Књижевни дискурс и уопште дискурс друштвено-хуманистичких наука често чине покушаје ка разрешењу поменутих проблема. У случају

романа *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут* региструје се „опозициони“ дискурс, будући да заговара дефиницију ситуације, нарушавајући идеализовану слику демократског доминантног дискурса, отелотворен као дискурс маргинализованих група и проблематичних индивидуа. Овај тип „опозиционог“ дискурса има пре свега циљ да критичким преиспитивањем у покушају преструктурирања позиција моћи³ доведе доминантне позиције које диктирају практични живот човека у питање.

3. Романи *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут* у служби критике друштвених институција и идеолошких система

Макинтајер указује и на то да човек може да користи морално вредносни језик најмање на два начина. „Он га напросто може користити при описивању радњи и институција; ниједан језик који прикладно описује ропство не може да не звучи осуђујуће било коме ко има извесне ставове и циљеве. Или га изричито може користити за осуду, не позивајући се на некакав независан бескласан суд, већ с обзиром на то колико су сами његови противници изабрали да им се суди.“ (Макинтајер, 2000: 236). У даљим разматрањима установљавају се сегменти друштвеног живота који трпе осуду морално вредносног језика аутора испитиваних романа и то изванредно животним дескриптивним поступцима које форме личне исповести и дневника нарочито подржавају.

3.1. Проблем породице

Оба романа су дотакла проблем савремене породице. Идеологија пређашње патријархалне породице је затихнула, док нова идеологија још није установљена, нити се може установити. Криза у коју запада савремена породица проузрокована је не толико распадом патријархалне породице колико потребом за увећавањем и гомилањем материјалних добара, као и занемаривањем и девалоризацијом темељитих моралних начела на којима је пређашња идеологија породице била заснована. Жеља за већом комфорношћу и лагодним животом, путовањима и проводом, повлачи за собом и потребу за већом зарадом. Град насупрот селу пружа далеко веће могућности за зараду, па се многе породице одлучују на пресељење. Такође, већа добит остварује се уколико оба родитеља раде, па жене напуштају домове и своју пређашњу улогу домаћице. У идеологији модерног демократског друштва жена је равноправан партнер мушкарцу. Она је доживела пуну еманципацију: ради, привређује,

³ „When these practical norms move from asserting how things are to claiming how they ought to be, we can begin to see the connections between ideology and existing relations of power. From the earlier Marxist notion of ideology as false consciousness or as an illusory belief system, current critical discourse has moved to a different notion of ideology as a general process of production of meaning (R. Williams, 1977: 55). In other words, all social practice (including art) exists by and in ideology and, as such, ideology comes to mean 'the ways in which what we say and believe connects with the power-structure and power-relations of the society we live in' (Eagleton, 1983: 14).“ (Hutcheon, 2004: 178).

постаје самостална. Са друге стране, мушкарац губи свој повлашћени положај и доживљава кризу идентитета. Разноврсни проблеми који настају због новонастале ситуације воде и у неурозу, алкохолизам, промискуитет, насиље, чиме се криза модерне породице још више појачава, а жртве гомилају. У случајевима романа *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут* жртве су запостављена и незбринута деца.

Кристијана Ф., јунакиња романа *Ми деца са станице Зоо*, своју причу започиње догађајем који се тиче пресељења из родног села у Берлин. Пресељење које је требало да донесе повољне промене, леп стан и пуно новца, убрзо се показало сасвим другачијим. Док Кристијанина мајка напорно ради, отац не успева да нађе посао, те због неостварених амбиција пије и постаје насилан. Његово злостављање породице се није заустављало на физичком малтретирању: „Не само да је мрзео породицу већ ју је једноставно потпуно одбацивао. То је ишло дотле да ниједан од његових пријатеља није смео да зна да је он ожењен и да има децу.“ (Кристијана Ф., 1997: 20). И Симон, главни лик романа *Повратак на прави пут*, сећа се ведрих тренутака из детињства, породичних излета и слоге. Ипак, овакви фрагменти нестају пред сликом мртве мајке која је криви за своју смрт. Овим трауматичним доживљајем Симон започиње писање свог дневника. У својих петнаест година она је преживела распад брака својих родитеља алкохоличара, побачај своје мајке, растанак са сестром и браћом, смрт мајке и многе друге трауматичне ситуације.

У процесу идентификације деца усвајају моделе понашања својих родитеља. Кристијанини и Симонини родитељи нису ни приближно добри узорци за подражавање. Симонина мајка умире због конзумирања превелике дозе алкохола и дроге, док Кристијанин отац пије и туче је. Са шест година Кристијани је већ добро био познат појам насиља, али у свом изокренутом смислу: „Отац ми је само потврђивао *животно правило* које сам научила на улици и у школи: тући или бити претучен. И моја мама која је у животу добила довољно батина, дошла је до истог закључка.“ (Кристијана Ф., 1997: 21). Када отац престане са батинама, престаје и да буде отац у пуном значењу те речи. Колико год парадоксално звучало, батине су представљале једину преосталу приснију везу између девојчица и оца.

По распадању примарне породице, настају секундарне вештачке творевине са мноштво девијација, у којима је стара идеологија породице затихнула. Кристијанина мајка одлази са девојчицама и млађим мушкарцем у нов стан. Убрзо долази до сукоба између Кристијане и мајчиног новог партнера, док се млађа сестра одлучује на повратак код оца. И Симон живи у насилној и проблематичној породици: сестра Џулија пуши марихуану, а њен момак је алкохоличар и наркоман који туче њу и њену децу, преко чега Џулија немало пута прелази ћутке. Ситуацију у којој се налази њена сестра Симон разматра на следећи начин: „Мама ми је рекла да је жена без мушкарца нико и ништа. Претпостављам да је то тачно. Па, да ли постоји неко ко жели да буде без мушкарца? Ето, видиш да је то тачно, само што Џулија и са мушкарцем није баш била неко и нешто.“ (Кларк, 2004: 18). Симон се не осећа безбедно у оваквом окружењу, стрепи да би Пол

могао да је силује и физички озледи, па се одлучује на одлазак од куће. Разлог више за одлазак из сестринског дома јесте и жеља да се нађе са Мајком, момком кога је сасвим површно познавала, али за кога је веровала да ће јој пружити дом, љубав и сигурност. Овакве младалачке илузије су веома честе, па је увек потребан искусан саветодавац како би усмерио и извео на прави пут заблуделу младу особу. У бити је погрешан избор партнера, мајчин и сестрин, а затим и Симонин, неспособност да предвиди и спречи сопствене грешке. Потребно је још напоменути и то да су тако младе особе, попут Кристијане и Симон, још увек танане, дечје психологије, које потребују родитељску пажњу и љубав, али им је она ускраћена мимо њихове кривице. Симон недостаје мајка, иако не наводи у дневнику ниједну њену позитивну особину, док је Кристијана поносна на свог оца, и осећа своју припадност њему, упркос батинама и одбацивањима.

3.2. Нехумано окружење

Родитељи одређују и место становања. Кристијанини родитељи се селе из села у Берлин, најпре у насеље Крајцберг, а потом се, пошто им новчане прилике то више не дозвољавају, селе у насеље Гропијус. Ово и слична насеља грађена су са примарним задатком уштеде простора, са што већим бројем солитера (за до 45.000 људи) и тржним центрима, и са што мањим простором за игру. Сав начин уређења стамбеног простора и његове уже околине подређен је најосновнијим потребама одраслих са циљем уштеде простора и уштеде времена. Између солитера остављено је врло мало простора за травнате површине на којима су постављани знаци забране. Једино игралиште у насељу не задовољава дечју потребу за игром. Детету предшколског узраста игра представља главну активност у којој оно вежба и исказује своје менталне и стваралачке способности. Чак и детету које је кренуло у школу игра остаје једна од примарних активности. Међутим, насеља оваквог типа не воде рачуна о примарним потребама детета. Деца се спутавају, приморавају на правила и тиме се осуђују на живот без игре. Игра у својој бити јесте спонтана активност, док се авантура на игралиштима у насељу Грапијус састојала у сталном надгледању чувара или родитеља, чиме је у самом старту онемогућена било каква спонтаност, слобода и авантура. У оваквим нехуманим условима за децу, она траже излазе и начине да задовоље своје најосновније потребе. Тако су Кристијана и деца из њеног суседства измишљали свакојаке несташлуке у којима их неће ухватити кућепазитељи и родитељи. Уколико су бивали ухваћени, дан се завршавао грдњама и батинама. „У нашем селу на потоку радили смо свашта и никад нико од одраслих није зановетао. Успевала сам, међутим, донекле да схватим како је у Гропијусу дозвољено да се игра само оно што су одрасли предвидели. Значи, спуштање низ тобоган и играње у песку. Како је опасно имати сопствене идеје за игру.“ (Кристијана Ф., 1997: 24). План старијих да деци саграде авантуристичко игралиште изјаловио се, док је социјални радник, који је надгледао децу при њиховој игри, спутавао њихову креативност и иновативност. У оваквим околностима деца су се понашала насилно. Енергију коју нису могли да усмере на игру, усмеравали су на свађе и

туче. Циљ њихових „игара“ огледао се у томе да се противник, а не саиграч, изнервира и потчини, тако да се и на игралишту понавља „животно правило“, научено још код куће, „тући или бити претучен“.

3.3. Критика школства

Школа је друга институција после породице у којој би дете требало да се осећа заштићено и збринато. Управо супротну слику школе имају и Кристијана и Симон. У роману *Ми деца са станице Зоо* врло се мало помињу ситуације везане за школу. Кристијана укратко говори о разликама у опхођењу према учитељима на селу и у граду, о недостатку дисциплине у новој школи, о „пробијању дугачким језиком“. Са осам година она је међу школским друговима стекла поштовање захваљујући дугачком језику и мишићима. Симон, пошто је записала у свој дневник име и презиме, као и број година, пише о свом разреду 9. П, „где је слово П. од Пакао“. У њеном одељењу било је само дванаесторо деце и то деце која су „емоционално и социјално оштећена“. Овакав вид етикетирања потекао од школских радника децу доводи до поражавајућих закључака о себи и другима: „Закључили смо да то значи да смо ми ти који стално имају проблема у школи. И са полицијом. И са нашим родитељима, ако их уопште имамо. Неки од нас имају маму, неки тату или очуха, стрица или маћеху, или оба родитеља, неки немају никога, али смо сви ЛОШИ.“ (Кларк, 2004: 9). Одељење је оформљено на крајње нехуман начин. Деца су етикетирана као проблематична и уместо да им се укаже додатна пажња и труд, професори их се клоне. Они немају афинитете да едукују овакву децу, не труде се ни да их упознају, ни да их схвате, ни да открију њихова интересовања и склоности. Једино што чине јесу покушаји да избегну било какве проблематичне ситуације. Деца у оваквим одељењима се не слажу и стално упадају у разноразне конфликти, који се неретко завршавају насиљем. У роману *Ми деца са станице Зоо* приказан је тип експерименталне школе у којој се ученици стално раздвајају те је унапред искључена могућност било каквог заједништва међу њима. У оваквим условима немогуће је остварити пријатељство са неким, те ову децу стално мучи осећај изолованости и неуклопљености у друштво. Школа се схвата као мукотрпна обавеза и непријатељски амбијент и зато из ње беже и Симон и Кристина.

3.4. Живот на улици

Велики град пружа многе могућности за забаву младих (биоскопи, дискотеке, тржни центри), али и многе опасности (проблематично друштво, алкохол, дрога, насиље). Симон се одлучује на одлазак у Палмино како би нашла момка Мајка. Пре но што га налази она упада у друштво малолетничких делинквената, наркомана, који су изопштени из друштва. *Мештани*, како себе називају, живе у *ходосима*, канализационим одводима испод града. Како би преживели, набавили храну и дрогу, они жицкају, обијају аутомобиле или се проституишу. Симон брзо постаје део тог света. Пошто је Мајк заједно са својим друговима силовао, испребијао и избацио из кола, дрога долази као лек против

физичког бола и душевне патње. Вртоглавом брзином се одигравају догађаји за Симон: свакодневно узимање дроге, организоване пљачке, туче, трудноћа и побачај. Ово је уобичајен низ дешавања за многу децу која се одлуче, или би можда било исправније рећи која су приморана, да живе на улици.

Једном када се нађу на улицама великог града и за Симон и за Кристијану настају велики проблеми. Кристијана у жељи да се уклопи у друштво пристаје да повремено узима хашиш, али се хашиш јавља и као солуција да заборави на проблеме у кући и у школи. Друштво у којем се нашла било је веома сложено, те је ово прва средина у којој се осећала пријатно, иако не сасвим прихваћено. Међутим, то ће се убрзо променити. Када се хероин увуче у друштво, долази до нарушавања слоге. Ко проба хорс, прелази на један виши ниво, у једно више друштво, а Кристијана испрва није смела да се усуди на тај корак: „Ипак ме депримираше то што сам мислила да никад нећу доспети у друштво фиксера, на праву сцену. То што, дакле, за мене нема напредовања. Јер била ми је ужасна фрка од те дроге за коју сам знала да је прави крај.“ (Кристијана Ф., 1997: 73).

Могло би се чак рећи да постоји и извесна идеологија и код наркомана. Наркомани се међу собом класификују у групе, у зависности од дроге коју користе: наркомани на хероину презриво гледају на наркомане који користе беби-дрого, хашиш, лепак, таблете. Наркомани који се фиксирају важе за идеале међу осталима и они су главни „на сцени“. Међутим, овај идеал је лако достижан, док је корак назад за многе готово немогућ. Међу наркоманима је битно и како ко долази до новца за дрогу. У почетку, као најједноставнији начин који захтева много времена, али мало жртве јесте жицкање, затим, као солуција долази проституција, али и ту се јављају разлике, колико се дозвољава муштерији и какве су те муштерије, да би на крају престало да буде важно било шта од тога, и само постаје битно да се узме фикс. Све потребе и сви морални принципи стављају се у други план и на прво место избија потреба за дрогом. Она је јача од свега, те разара и друштво: „Касније је џанкосима свеједно. Онда више не припадају никаквом друштву.“ (Кристијана Ф., 1997: 130). Оваква идеологија је веома скучена и подложна променама, границе се померају како расте потреба за дрогом. Свако племенито осећање нестаје, пријатељство престаје да буде важно, морал се заборавља. Међу наркоманима је раширена мржња и презир према одраслима и њиховом начину живота, школи и осталим друштвеним установама, полицији и судству, и уопште презир према свим друштвено установљеним нормама. Идеологија наркомана је агресивна, редукционистичка и антисоцијална. Могла би се чак назвати идеологијом деструкције са доминантном идејом: уништити све и себе у свему.

3.5. Помоћ или ћутање одговорних

Дрога, која се често учини као решење неих проблема не решава старе, а доноси нове проблеме: проституцију, крађу, насиље, неурозе, психозе, разне болести, и напослетку тотални губитак воље за животом. Када доспеју до те тачке младим људима је потребна помоћ, а одрасли су дужни да им ту помоћ пруже. Одрасли људи са којима саобраћају деца из романа су најчешће родитељи,

муштерије, наркодилери, макрои, а када се одлуче на лечење, ту су социјални радници и лекари. Макрои и наркодилери профитирају на њиховом пороку и њима не иде у корист њихово излечење. Родитељи им најчешће служе за обмањивање и као извор новца за дрогу. Муштерије, такође, служе, према речима Кристијане, за ваћарење. Међутим, заблуда тих младих људи је у томе што су убеђени да су они ти који манипулишу муштеријама и родитељима. Деца зависна од дроге постају марионете у рукама спретних и искварених муштерија, које неретко плаћају дрогом. У Кристијанином случају, мржња коју је осећала према муштеријама је није спречила да им одлази, док Симон, после два силовања, није ни помишљала на проституцију. Муштерије су у оба романа представљене на исти начин: они су кукавице, исфрустрирани мушкарци, насилници, нељуди са разноврсним настраним прохтевима. Симон у свој *дневник* записује: „И ко су уопште ти љигавци који желе да искористе децу као што смо ми?! Зар немају своје жене и децу? Или љубавнице? Или љубавнике? И да ли уопште на овој планети постоје пристојни мушкарци?“ (Кларк, 2004: 154). И Кристијана говори нешто слично: „Какви су то морали да буду идиоти или перверзне свиње кад су се тако напаљено и кукавички шуњали кроз хол станице и угловима очију снимали свежу пилетину. Како је могло да им буде забавно да оду с неком тотално непознатом девојчицом којој су се гадили, на којој је гађење било видљиво.“ (Кристијана Ф., 1997: 102). Међутим, када наступи криза престаје да буде важан начин на који ће се доћи до дроге и заборављају се све границе претходно постављене, док муштерије, макрои и наркодилери то здушно користе.

У романима су поменуте и друштвене установе које се баве лечењем наркомана. Неке од тих установа су државне, док су остале приватног типа или под надзором секти. Једини саветник који успева да допре до Симон и да јој помогне јесте бивша наркоманка Кез, која ради у омладинском информативном центру и која наркоманима помаже самоиницијативно, без надзора неке институције. У роману *Ми деца са станице Зоо*, далеко више простора посвећено је проблему установа које су задужене да пружају помоћ наркоманима. Многе од њих су пребукиране, са дугачким листама за чекање, а методе које користе приликом лечења описане су у роману као сурове и нехумане. У оваквим центрима за одвикавање не постоји програм за децу, иако је међу наркоманима забрињавајуће велики број деце, и тиме им је у старту помоћ онемогућена. У неким другим установама, као нпр. у *Наркокону*, која је терапијска кућа Сајентолошке цркве, не постављају се никакви услови за пријем уколико се боравак плати унапред, а према речима саветника, ниједан успешно излечени случај није евидентиран у овој установи. Надзор у таквим установама је слаб, па су наркомани у могућности да конзумирају дрогу и унутар самог центра, чиме се само потврђује чињеница да никаква адекватна помоћ није пружена, и да је фиктивна терапија само начин за манипулацију родитељима и њиховим новцем. Неке од ових установа и клубова имају циљ да врбују наркомане за своју секту, без икакве указане помоћи, разговора или терапије. Понашање лекара и медицинског особља у оваквим, посебно државним установама, крајње је нехумано. Они се према деци којој је потребна

помоћ односе са презиром, без имало разумевања, скоро нељудски. Кристијана се добровољно одлучује на одлазак у Бонхеферов завод за ментално здравље, међутим, ни тамо не добија адекватну терапију: забрањени су јој сви изласци, сестре се опходе са њом као са умно поремећеном особом, лекари јој као једину терапију нуде штрикање итд. Многе болнице не прихватају да лече наркомане ни од болести за које су надлежни, јер их једноставно не желе у свом окружењу, а лекари и саветници не пружају адекватну негу нити икакву подршку.

У роману *Ми деца са станице Зоо*, наведена су два званична документа: Гехарда Улбера, вишег криминалистичког инспектора и начелника одсека за наркотику берлинске полиције, и Ренате Шипке, стручног саветника у одсеку за наркотику. У Улберовом саопштењу наркомани су преведени у бројеве и проценте, док су решења која нуди више ограђивање од проблема наркоманије, него стварни начин за његово сузбијање. Госпођа Шипке, са своје стране, отворено изјављује да „наркоманима једноставно није могуће помоћи“ (Кристијана Ф., 1997: 210), а као разлог за то што препоручује што већу казну за Кристијану, наводи „шок“ који би због боравка у затвору код тако младе девојке могао да утиче на побољшање. На првим страницама романа наведени су одломци из Кристијанине оптужбе и пресуде, који би својом правном терминологијом и јасноћом израза требало да сведу читав један напаћени живот детета наркомана на правну законску меру.

Висока морална начела на којима почивају, или би требало да почивају, све институције демократског друштва, као да нестају када им се постави у задатак збрињавање наркомана.

Прерано одрасла, суочена са разноврсним проблемима, алкохолизмом, наркоманијом, проституцијом, насиљем у школи, породици и на улици, ова деца губе и право да се називају децом: „Социјални радници никад децу не зову *деца* већ *млади људи*“ (Кларк, 2004: 116). *Деца* не би требало да знају ни за какве проблеме, а деца описана у овим романима суочавају се са таквим проблемима чије последице трпе до краја свог живота. Забележени у полицијској архиви као преступници, са отвореним досијеима малолетничких делинквената у центрима за социјални рад, у болничким картонима заведени као наркомани, са кривичним пријавама и оптужницама у правосуђу, они су обележени и етикетирани од друштва и државе као проблем који захтева решење али и проблем од кога се готово све надлежне установе ограђују. Кристијана Ф. и Симон су само репрезентативни примери многе деце која су застрашила, а која се због ускраћене помоћи тешко могу вратити на прави пут. Када се једном нађу на улици и када почну да уживају дрогу већи су изгледи за смрт него за излечење. Писци романа *Ми деца са станице Зоо* и *Повратак на прави пут* не скривају и не улепшавају сурове околности и биографске чињенице из живота наркомана, рачунајући да књижевни дискурс као продукт лепих уметности, и тиме хуманистички дискурс, може постати подстрек да се интензивније ради на покушајима у решавању проблема који се предочавају у њиховим романима.

4. Закључак

Књижевност се у случајевима и једног и другог романа јавља као могућност за делимично решавање проблема. Суштина се огледа у поруци која ће бити пренета даље, у апелативном и поучном дискурсу. Већ у поднаслову романа *Повратак на прави пут*, сазнајемо да је реч о дневнику једне наркоманке, док на првим страницама читамо да је подстрек за писање дневника добила од књижевнице која је успела да им се приближи не сувопарним и штурим саветима већ откривањем личних детаља из сопственог дневника. Вођење дневника се показује и као један од начина за преживљавање трауматичних искуства. Роман се завршава тиме што ће Симон продати свој дневник, чиме ће остварити и извесну материјалну корист и тиме омогућити себи боље изгледе за будућност. За разлику од романа *Ми деца са станице Зоо*, овај роман не представља категоричну осуду друштва и државе: Симон се на крају своје приповести прикључује центру за младе и креће у школу „Нови почетак“, док се Кристијана враћа на село и само делимично уклапа у ново друштво. При крају романа *Ми деца са станице Зоо*, Кристијана дубљи смисао налази у читању књига, где читање, слично писању Симониног дневника, има терапеутску сврху. Пренето на један други ниво, битна је и порука која преко књижевног текста стиже до нас, те се књижевност у том смислу може схватити и као превентивна мера.

Ови романи се јављају као најоштрија критика демократског друштва и свих вредности које оно промовише. На удару јесте и идеал модерне породице, школство, полиција, уставно право, као и неписане општеважеће али не и општеприхваћене моралне норме. Симон и Кристијана са тринаест година постају зависне од хероина. Изопштене из друштва, притиснуте тескобом због изолованости и неприпадности, оне се боре са лицемерним ауторитетима полиције и судства, настраним муштеријама, и свакојаким опасностима које су свакодневна појава на улицама веллеграда. Како примећује Стеван Константиновић: „симбиоза демократије, тржишне економије и наркоманије показала се фатална и то по најмлађе чланове друштва, по □ децу“ (Константиновић, 2006: 116). Овакав статус жртве омогућава им да дају, и то с пуним правом, најоштрију критику поменутих друштвених идеологија и институција.

Анализа књижевног дискурса ових романа показала је да хуманистички дискурс у служби критике друштвеног живота може довести до преиспитивања реалних околности из живота људи. Хуманистички дискурс као свеобједињујући, рачуна на отвореност ка другоме и у критици сепаративности данашњег технолошког друштва, критици модерне породице и демократских институција указује на неопходну потребу преиспитивања вредности заједничког живота.

Литература

Адорно, Т. (2002). *Minima Moralia*. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Кларк, М. (2004). *Повратак на прави пут: дневник једне наркоманке*. Нови Сад: ЛИБ.

- Константиновић, С. (2006). *Идеологије у књижевности за децу*. Нови Сад: Љубитељи књиге.
- Кристијана, Ф. (1997). *Ми деца са станице Зоо*, према магнетофонским записима написали Кај Херман и Хорст Рик, испричала Кристијана Ф. Сремски Карловци: Каирос.
- Макинтајер, А. (2000). *Кратка историја етике*. Београд: Плато.
- Пирјевец, Д. (1971). Могућности и видови знаности о књижевности. У *Књижевна критика и марксизам*. Београд: Просвета.
- Сартр, Ж.-П. (1981). *Шта је књижевност?*. Београд: Нолит.
- Хартман, Н. (1979). *Естетика*. Београд: БИГЗ.
- Hutcheon, L. (2004). □ A poetics of postmodernism history, theory, fiction □, New York and London: Taylor & Francis e-Library. Available: <http://www.stiba-malang.com/uploadbank/pustaka/MKSAstra/A%20POETIC%20OF%20POSTMODERNISM.pdf> (23.05.2014.)
- Van Dijk, T. A. (2006). Ideology and discourse analysis. In *Journal of Political Ideologies 11* (2), New York: Routledge, 115 □ 140. Available: <http://www.discourses.org/OldArticles/Ideology%20and%20discourse%20analysis.pdf> (29.01.2014.)

Jelena Veljković Mekić

**LITERARY DISCOURSE IN THE SERVICE OF CRITICISM
OF SOCIAL INSTITUTIONS AND IDEOLOGICAL SYSTEMS:
WE CHILDREN FROM BAHNHOF ZOO AND BACK ON TRACK:
DIARY OF A STREET KID**

Summary

The novels *We Children from Bahnhof Zoo* and *Back on Track: Diary of a Street Kid* share a common topic: a developmental path from a regular girl into a drug addict. During their growth both heroines come into conflict with all social institutions, systems and norms. Condemned and discarded by the said institutions they face defeat which gives them the right to point to enormous shortcomings of the system they live in. The tragedy of human existence, according to Lukač, is a consequence of the inability to accept any form of social life. From the standpoint of marginalised groups and individuals, and by means of a specific language, the literary discourse in these novels is directed towards the criticism of social institutions and ideological systems. In both of these novels, literature is an opportunity for partial solution to the problem. The essence is reflected in the message which is to be passed on, in the appellative and instructive literary discourse, in the engagement which is to be understood as a preventive measure, as well as in a humanistic discourse which, as a product of fine arts, represents an opposition to harsh real life circumstances.

vmjelena@yahoo.com